

Szorzat

Definíció. Legyen $\mathcal{C}$ kategória, $A_1, A_2 : \mathcal{C}_o$. Ekkor az $A_1 \times A_2 : \mathcal{C}_o$ *szorzatobjektum* a $\text{pr}_i : \text{Hom}(A_1 \times A_2; A_i)$ ($i = 1; 2$) projekciókkal, ha minden $C : \mathcal{C}_o$ -re és $f_i : \text{Hom}(C; A_i)$ -re ($i = 1; 2$) egyértelműen létezik az az $f_1 \times f_2 : \text{Hom}(C; A_1 \times A_2)$ (*szorzatmorfizmus*), hogy az alábbi diagram kommutál:

$$\begin{array}{ccccc} & & A_1 & \xleftarrow{\text{pr}_1} & A_1 \times A_2 & \xrightarrow{\text{pr}_2} & A_2 \\ & & \swarrow f_1 & & \uparrow f_1 \times f_2 & & \searrow f_2 \\ & & C & & C & & \end{array}$$

A $\mathcal{C}$ kategória *kartéziusi*, ha benne bármely két objektumnak van szorzata.

Megjegyzés. A morfizmusszorzás definiáló tulajdonságai tehát a

$$\text{pr}_i \circ x = f_i \quad (i = 1; 2)$$

egyenlőségek. Ha valami az x -be helyettesítve igazá teszi ezeket az egyenlőségeket, akkor az a definíció egyértelműségi kitétele miatt a szorzatmorfizmus. Ezt sokszor használjuk szorzattal való egyenlőség igazolásánál.

Lemma (Konverziós szabályok).

$$\begin{aligned} \beta_i^\times : \quad & \text{pr}_i \circ (f_1 \times f_2) = f_i \\ \eta^\times : \quad & (\text{pr}_1 \circ g) \times (\text{pr}_2 \circ g) = g \end{aligned} \quad (i = 1; 2)$$

ahol $g : \text{Hom}(C; A_1 \times A_2)$ tetszőleges.

Bizonyítás. A $\beta^\times$ -k a kommutálás következményei. $\eta^\times$ pedig a szorzatmorfizmus egyértelműségéből következik. A definícióból ugyanis, tetszőleges $g : \text{Hom}(C; A_1 \times A_2)$ -re az $f_i := \text{pr}_i \circ g$ választással triviálisan következik, hogy $f_i = \text{pr}_i \circ g$:

$$\begin{array}{ccccc} & & A_1 & \xleftarrow{\text{pr}_1} & A_1 \times A_2 & \xrightarrow{\text{pr}_2} & A_2 \\ & & \swarrow \text{pr}_1 \circ g & & \uparrow g & & \searrow \text{pr}_2 \circ g \\ & & C & & C & & \end{array}$$

de ilyenből csak egy van, ami a $(\text{pr}_1 \circ g) \times (\text{pr}_2 \circ g)$ szorzatmorfizmus, így:

$$(\text{pr}_1 \circ g) \times (\text{pr}_2 \circ g) = g$$

Megjegyzés. $\eta^\times$ valójában ekvivalens a szorzatmorfizmus egyértelműségével. Tegyük fel ugyanis, hogy a definícióban az egyértelműség *helyett* az $(\text{pr}_1 \circ g) \times (\text{pr}_2 \circ g) = g$ egyenlőséget követeljük meg minden $g : \text{Hom}(C; A_1 \times A_2)$ -re. Legyen g tehát olyan, hogy teljesíti a kommutálási feltételt: $\text{pr}_i \circ g = f_i$. Ekkor

$$f_1 \times f_2 = (\text{pr}_1 \circ g) \times (\text{pr}_2 \circ g) = g,$$

vagyis a szorzatmorfizmus az egyetlen olyan, ami teljesíti $\beta^\times$ szabályokat.

Lemma (A morfizmusszorzás kongruenciája).

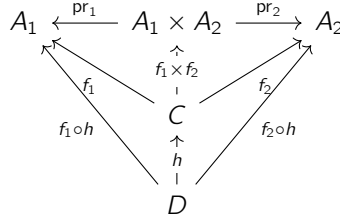
$$(f_1 \times f_2) \circ h = (f_1 \circ h) \times (f_2 \circ h)$$

ahol $h : \text{Hom}(D; C)$ tetszőleges, a definíció jelöléseivel.

Bizonyítás. Azt kell belátni, hogy $(f_1 \times f_2) \circ h$ teljesíti az $(f_1 \circ h) \times (f_2 \circ h)$ morfizmusszorzat definiáló tulajdonságait, azaz a következőket:

$$\text{pr}_i \circ x = f_i \circ h \quad (i = 1; 2).$$

Nyilván

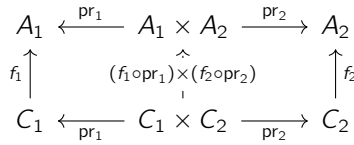
kommutál, tehát

$$\text{pr}_i \circ ((f_1 \times f_2) \circ h) = (\text{pr}_i \circ (f_1 \times f_2)) \circ h = f_i \circ h.$$

Definíció (Torii). Legyen $\mathcal{C}$ kartéziusi kategória, $A_1, A_2, C_1, C_2 : \mathcal{C}_o$, $f_i : \text{Hom}(C_i; A_i)$ ($i = 1; 2$). Ekkor f_1 és f_2 torii-val jelölt szorzata:

$$f_1 \boxtimes f_2 \stackrel{\text{def.}}{=} (f_1 \circ \text{pr}_1) \times (f_2 \circ \text{pr}_2).$$

Megjegyzés. Kommutatív diagramban ábrázolva a torii középen van:

Később látni fogjuk, hogy egy karteziánus $\mathcal{C}$ kategória $\mathcal{C} \times \mathcal{C} \rightarrow \mathcal{C}$ bifunktoriális szorzatművelete maga a torii, amit már most is lehet látni a diagramon.

Lemma (Egyenlőségek torii-ra).

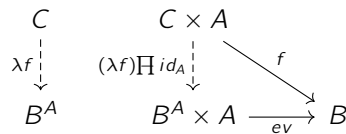
$$\beta_i^\boxtimes : \text{pr}_i \circ (f_1 \boxtimes f_2) = f_i \circ \text{pr}_i \quad (i = 1; 2)$$

$$(\eta^\boxtimes : (\text{pr}_1 \circ g) \times (\text{pr}_2 \circ g) = g)$$

$$\boxtimes \circ : (f_1 \boxtimes f_2) \circ h = (f_1 \circ \text{pr}_1 \circ h) \times (f_2 \circ \text{pr}_2 \circ h)$$

Exponenciális

Definíció. Legyen $\mathcal{C}$ kartéziusi kategória, $A, B : \mathcal{C}_o$. Ekkor a $B^A : \mathcal{C}_o$ *exponenciális objektum* az $\text{ev} : \text{Hom}(B^A \times A; B)$ evaluációval, ha minden $C : \mathcal{C}_o$ -re és $f : \text{Hom}(C \times A; B)$ -re egyértelműen létezik az a $\lambda f : \text{Hom}(C; B^A)$ (*exponenciális adjungált*), hogy az alábbi diagram kommutál:

Ha a $\mathcal{C}$ kartéziusi kategóriában bármely két objektumunk van exponenciálisa, akkor $\mathcal{C}$ -t *kartéziusian zárt kategóriának* nevezzük.

Megjegyzés. Tehát a hatványmorfizmus vagy exponenciális adjungált definiáló egyenlete:

$$ev \circ (x \text{ } \text{H} \text{ } id_A) = f$$

Ha ez teljesül x helyére téve egy morfizmusra, akkor az az adjungált.

Lemma (Konverziós szabályok).

$$\begin{aligned} \beta^{\rightarrow} : \quad & ev \circ ((\lambda f) \text{ } \text{H} \text{ } id_A) = f \\ \eta^{\rightarrow} : \quad & \lambda(ev \circ (g \text{ } \text{H} \text{ } id_A)) = g \end{aligned}$$

minden $g : \text{Hom}(C; B^A)$ -ra.

Bizonyítás. Az első azonos a kommutatív tulajdonsággal. A másodikhoz azt kell megmutatni, hogy van olyan f , amire teljesül, hogy

$$ev \circ (g \text{ } \text{H} \text{ } id_A) = f$$

márpedig ez az f triviálisan az $ev \circ (g \text{ } \text{H} \text{ } id_A)$. Így az egyértelműségből következik az η szabály.

Megjegyzés. Nyilván itt is igaz az, hogy az egyértelműségi kitétel ekvivalens az η szabállyal. Valóban! Tegyük fel, hogy teljesül $ev \circ (g \text{ } \text{H} \text{ } id_A) = f$. Ekkor

$$\lambda f = \lambda(ev \circ (g \text{ } \text{H} \text{ } id_A)) = g.$$

Az egyik legfontosabb technika az exponenciálisra vonatkozóan a Currying–unCurrying.

Lemma (Természetes izomorfia 1). Ha $\mathcal{C}$ kartéziusian zárt kategória, akkor az alábbi Set-izomorfizmus teljesül:

$$\text{Hom}(C \times A; B) \cong \text{Hom}(C; B^A)$$

Bizonyítás. A definiáló diagram

$$\begin{array}{ccc} C & & C \times A \\ \downarrow \lambda f & \searrow g & \downarrow g \text{ } \text{H} \text{ } id_A \\ B^A & & B^A \times A \end{array} \quad \begin{array}{c} \xrightarrow{ev} B \\ \nwarrow f \\ \xrightarrow{ev \circ (g \text{ } \text{H} \text{ } id_A)} \end{array}$$

alapján, legyen:

$$\begin{aligned} \Phi : \text{Hom}(C \times A; B) &\rightarrow \text{Hom}(C; B^A), & \Phi(f) &\stackrel{\text{def.}}{=} \lambda f \\ \Psi : \text{Hom}(C; B^A) &\rightarrow \text{Hom}(C \times A; B), & \Psi(g) &\stackrel{\text{def.}}{=} ev \circ (g \text{ } \text{H} \text{ } id_A). \end{aligned}$$

Set-ben az izomorfizmusok bijekció, ezért azt kell belátni, hogy

$$\Phi(\Psi(g)) = g \quad \text{és} \quad \Psi(\Phi(f)) = f$$

Rendre az η és β szabályok alapján:

$$\Phi(\Psi(g)) = \lambda(ev \circ (g \text{ } \text{H} \text{ } id_A)) = g$$

és

$$\Psi(\Phi(f)) = ev \circ ((\lambda f) \sqcup id_A) = f$$

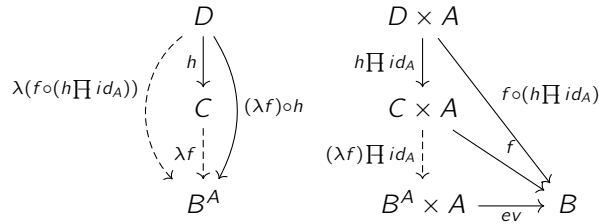
Lemma (Kongruencia).

$$\lambda(f \circ (h \sqcup id_A)) = (\lambda f) \circ h$$

minden $h : \text{Hom}(D; C)$ -re.

Bizonyítás. Elég belátni, hogy $(\lambda f) \circ h$ teljesíti az $\lambda(f \circ (h \sqcup id_A))$ definiáló egyenlőségét, azaz

$$ev \circ (((\lambda f) \circ h) \sqcup id_A) = f \circ (h \sqcup id_A).$$

$$ev \circ (((\lambda f) \circ h) \sqcup id_A) = ev \circ (((\lambda f) \circ h \circ pr_1) \times (id_A \circ pr_2)) =$$

Lemma (Természetes izomorfia 2). Ha $\mathcal{C}$ kartéziusian zárt kategória, akkor az alábbi Set-izomorfizmus természetes $\mathcal{C}$ -ben:

$$\Phi : \text{Hom}(C \times A; B) \rightarrow \text{Hom}(C; B^A); f \mapsto \lambda f$$

Bizonyítás. Rögzítsük A, B -t. A két funktor, ami között Φ vált két reprezentációja $\mathcal{C}$ -nek:

$$F_{\times} : \mathcal{C}^{op} \rightarrow \text{Set}, F_{\times}(C) = \text{Hom}(C \times A; B); F_{\times}(f) = f \circ \_$$

$$F_{\uparrow} : \mathcal{C}^{op} \rightarrow \text{Set}, F_{\uparrow}(C) = \text{Hom}(C; B^A); F_{\uparrow}(f) = f \circ \_$$

Ezek valóban funktorok, mert $(F(f) \circ F(g))(h) = F(f)(F(g)(h)) = F(f)(g \circ h) = f \circ g \circ h = F(f \circ g)(h)$ és $F(id) = id \circ \_ = \_$. Ezek egyben izofunktorok, mert invertálhatók, ezért legitim reprezentációnak nevezni őket. $F_{\times}$ és $F_{\uparrow}$ inverze rendre:

$$G_{\times}(\text{Hom}(C \times A; B)) = C; G_{\times}(f') = f'(id), \quad G_{\uparrow}(\text{Hom}(C; B^A)) = C; G_{\uparrow}(f') = f'(id)$$

Yoneda-tételkör

Motiváció – Homset reprezentáció

$$\mathcal{C}_o \ni \quad A \cong B \quad \Leftrightarrow \quad \text{Hom}(\_, A) \cong \text{Hom}(\_, B) \quad \in \text{Set}$$

„Egy objektumot egyértelműen meghatároz a többi objektumhoz való viszonya”

Ezzel pl. $A^1 \cong A$ igazolható így: minden X -re

$$\text{Hom}(X, A^1) \xrightarrow{\Psi_X} \text{Hom}(X \times 1, A) \xrightarrow{\text{Hom}(\varphi_X, A)} \text{Hom}(X, A)$$

ahol Ψ_X az uncurrying, és

$$X \times 1 \xrightarrow{\varphi_X} X \quad \Rightarrow \quad \text{Hom}(X \times 1, A) \xrightarrow{\text{Hom}(\varphi_X, A)} \text{Hom}(X, A)$$

$\text{Hom}(\varphi_X, A)$ a Yoneda-megfeleltetés. $\text{Hom}(\varphi_X, A) \circ \Psi_X$ szintén izomorfizmus és természetes transzformáció, így a két Homset izomorf.

Funktor

$$\begin{array}{ccc}
 \text{id} \curvearrowright A & \xrightarrow{g} & F(\text{id}_A) = \text{id}_{F(A)} \curvearrowright F(A) \\
 \searrow f & \downarrow f & \searrow F(f) \\
 & f \circ g & F(f \circ g) = F(f) \circ F(g)
 \end{array}$$

$$\begin{array}{ccc}
 & g & \\
 \searrow f & \downarrow f & \swarrow F^{op}(g) \\
 & f \circ g & F^{op}(g) \circ F^{op}(f) = F^{op}(f \circ g)
 \end{array}$$

Az első a kovariáns funktor, a másik a kontravariáns. Példa funktorokra: a kategóriából az oppozit kategóriába menő $(\_)^{op} : X \mapsto X, f \mapsto f^{op}$; $\text{Hom}(\_, A)$; $\text{Hom}(\_ \times A, B)$. Ez a két utóbbi Set-be menő és kontravariáns, azaz "presheaf" ($\mathcal{C}^{op} \rightarrow \text{Set}$).

Yoneda-lemma

Lemma (Yoneda-lemma 1, Nat-os alak) Legyen $\mathcal{C}$ egy kategória, $A \in \text{Obj}(\mathcal{C})$, és $F : \mathcal{C}^{op} \rightarrow \mathbf{Set}$ egy kontravariáns funktor. Ekkor az alábbi izomorfia fennáll:

$$\text{Nat}(\text{Hom}(\_, A), F) \cong F(A)$$

azaz van olyan $\Phi : \text{Nat}(\text{Hom}(\_, A), F) \rightarrow F(A)$ és $\Psi : F(A) \rightarrow \text{Nat}(\text{Hom}(\_, A), F)$, amelyek egymás inverzei.

Bizonyítás. (Φ) Legyen $\eta \in \text{Nat}(\text{Hom}(\_, A), F)$ tetszőleges, kell ehhez egy alkalmas $F(A)$ -beli elem. Tetszőleges $X \in \mathcal{C}_0$ -ra $\eta_X : \text{Hom}(X, A) \rightarrow F(X)$ morfizmus, ezért

$$\Phi(\eta) \stackrel{\text{def.}}{=} \eta_A(\text{id}_A) \in F(A).$$

(Ψ) Legyen $x \in F(A)$. Kell egy alkalmas $\Psi(x) \in \text{Nat}(\text{Hom}(\_, A), F)$ természetes transzformáció. Legyen $X \in \mathcal{C}_0$ és $f \in \text{Hom}(X, A)$ tetszőleges. Ekkor:

$$\Psi(x)_X(f) \stackrel{\text{def.}}{=} (F(f))(x) \in F(X)$$

amivel $\Psi(x) : \text{Hom}(X, A) \rightarrow F(X)$ lesz.

Még azt kell igazolni, hogy $\Psi(x)$ **természetes transzformáció**.

Legyen $g : Y \rightarrow X$ morfizmus,

$$\begin{array}{ccccc}
 X & & \text{Hom}(X, A) & \xrightarrow{\Psi(x)_X} & F(X) \\
 \uparrow g & & \downarrow \text{Hom}(g, A) & & \downarrow F(g) \\
 Y & & \text{Hom}(Y, A) & \xrightarrow{\Psi(x)_Y} & F(Y)
 \end{array}$$

Definíciója szerint $\text{Hom}(g, A) : \text{Hom}(X, A) \rightarrow \text{Hom}(Y, A), f \mapsto f \circ g$, így tetszőleges $f \in \text{Hom}(X, A)$ -re:

$$\begin{aligned}
 (F(g) \circ \Psi(x)_X)(f) &= F(g)(F(f)(x)) = (F(g) \circ F(f))(x) = F(f \circ g)(x) = \\
 &= \Psi(x)_Y(f \circ g) = \Psi(x)_Y(\text{Hom}(g, A)(f)) = (\Psi(x)_Y \circ \text{Hom}(g, A))(f).
 \end{aligned}$$

Kell $\Phi \circ \Psi = id_{F(A)}$. Legyen $x \in F(A)$.

$$(\Phi \circ \Psi)(x) = \Phi(\Psi(x)) = \Psi(x)_A(id_A) = F(id_A)(x) = id_{F(A)}(x) = x$$

Kell $\Psi \circ \Phi = id_{\text{Nat}(\text{Hom}(\_, A), F)}$. Legyen $\eta \in \text{Nat}(\text{Hom}(\_, A), F)$ természetes transzformáció, $X \in \mathcal{C}_0$ és $g \in \text{Hom}(X, A)$.

$$(\Psi \circ \Phi)(\eta)(X)(g) = (\Psi(\Phi(\eta)))(X)(g) = (\Psi(\eta_A(id_A)))(X)(g) = F(g)(\eta_A(id_A)) =$$

$$\begin{array}{ccc} A & \text{Hom}(A, A) & \xrightarrow{\eta_A} F(A) \\ g \uparrow & \text{Hom}(g, A) \downarrow & \downarrow F(g) \\ X & \text{Hom}(X, A) & \xrightarrow{\eta_X} F(X) \end{array}$$

kommutativitása miatt

$$= (\eta_X(\text{Hom}(g, A)(id_A))) = (\eta_X(id_A \circ g)) = \eta(X)(g) = id_{\text{Nat}(\text{Hom}(\_, A), F)}(\eta)(X)(g)$$

Lemma (Yoneda-lemma 2, reprezentált funktor alak) $\mathcal{C}$ kategória, $A, B \in \text{Obj}(\mathcal{C})$. Ekkor az alábbi izomorfia fennáll:

$$\text{Nat}(\text{Hom}(\_, A), \text{Hom}(\_, B)) \cong \text{Hom}(A, B)$$

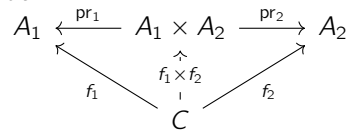
Bizonyítás. $F(\_) := \text{Hom}(\_, B)$.

Lemma (Objektumok izomorfijának jellemzése) $\mathcal{C}$ kategória, $A, B \in \text{Obj}(\mathcal{C})$. Ekkor az alábbi ekvivalencia fennáll:

$$\text{Hom}(\_, A) \cong \text{Hom}(\_, B) \Leftrightarrow A \cong B$$

Összefoglaló

Szorzat

$$\begin{aligned}
 f_i &= \text{pr}_i \circ (f_1 \times f_2) & (i = 1; 2) \\
 g &= (\text{pr}_1 \circ g) \times (\text{pr}_2 \circ g) & (\forall g : C \rightarrow A_1 \times A_2)
 \end{aligned}$$

Terminális

$$A \xrightarrow{!_A} 1$$

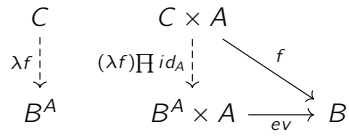
$$g = !_A \quad \forall g : A \rightarrow 1$$

Iniciális

$$0 \xrightarrow{!_A} A$$

$$g = !_A \quad \forall g : 0 \rightarrow A$$

Exponenciális

$$\begin{aligned}
 f &= ev \circ ((\lambda f) \boxtimes id_A) \\
 g &= \lambda(ev \circ (g \boxtimes id_A)) \quad (\forall g : C \rightarrow B^A)
 \end{aligned}$$